

Når vi ser vores egne behov udefra, er det så virkelig det, vi gerne vil have?

MIDT IMELLEM AFSINDIGE UTOPIER

* 1.

Allerede i 1968 er det slut. Den tyske tænker Herbert Marcuse står på det Frie Universitet i Vestberlin og bekendtgør, at nu er utopien død. Utopier er ifølge Marcuse skitser af umulige samfund. Forfattere placerer ideale samfund på ukendte øer, fordi vilkårlighed, tradition, magtmisbrug og overleverede hierarkier gør det umuligt at etablere perfekte samfund i hjemlandet. Uden hensyn til bestående autoriteter eller værdihorisonter kan man her konstruere samfundet i én bevægelse. Man skal ikke forholde sig til overgangsprocesser fra feudale samfundsstrukturer til nutidens industrielle samfund. Eller fra religiøse hierarkier til sekulære ordener. Man kan gøre en ide virkelig.

Således beskriver Tommaso Campanella i Solstaden fra 1602, hvordan et kompleks af menneskelige laster bliver udryddet ved ophævelse af privat ejendomsret:

»Stor fattigdom gør, at menneskene bliver nedrige, snedige, tyvagtige, lumske, lovløse, løgnere og menedere, mens rigdom gør dem skamløse, hovne, uvildende, træske, ligeglade og indbildske. Således gør fælleseje alle på én gang rige og fattige: rige, fordi de ejer alle ting, og fattige, fordi de ikke indlader sig på at tjene tingene.«

Thomas More beskriver i Utopia fra 1516, hvordan menneskenes natur bliver korruperet af 'forkerte og perverse vaner'. Men frigjort fra den gamle verdens begrænsninger kan menneskene i Utopia se fornuften i naturen:

»Dyden definerer de som et liv i overensstemmelse med naturen og med Guds love, fordi disse svarer til naturens orden, der afviser eller tilstræber tingene i overensstemmelse med fornuftens bud. Videre tror de, at menneskenes fornuft styrker og renser deres kærlighed og beundring for den højeste majestæt. Kun ved denne godhed kan vi opnå lykken.«

Ikke alene er de politiske institutioner i Utopia fornuftige og gode, menneskene bliver også fornuftige og gode. Den rigtige politiske indretning af samfundet skaber de moralsk rigtige mennesker.

2.

Når Marcuse i 1968 erklærer utopien død, er det ikke, fordi han har givet op. Det er tværtimod, fordi han ikke længere ser nogen grund til at forskyde idealet til ikke-steder:

»Det er en indlysende sandhed, at enhver form for omvendt, for menneskeligt liv, enhver forandring af det tekniske og naturlige miljø i dag er en mulighed, og en historisk mulighed. Vi har i dag muligheden for at gøre verden til et helvede, og vi er godt på vej til det. Vi har også muligheden for at gøre den til det modsatte af helvede.«

Det, der engang kun kunne lade sig gøre på fiktive øer, kan nu realiseres i den sociale virkelighed. Marcuse begrænser sig ikke til reformer af samfundets institutioner. Også det 'menneskelige liv' og 'det naturlige miljø' kan gøres til genstand for forandringsprocesser. Det hele står åbent. Marcuse annoncerer en ny teori om mennesket. Det bliver udlagt som en 'biologisk nødvendighed' at fremstille nye menneskelige behov.

Efter forelæsningen spørger en studerende, hvordan Marcuse vil skabe nye behov hos folk, der ikke selv anerkender behovet for nye behov. Samfundet er baseret på behov, som tilfredsstilles af det kapitalistiske samfunds mekanismer. Og Marcuse svarer:

»Du har defineret det, som desværre er den største vanskelighed i denne sag. Du rejser den indvending, at for at nye revolutionære behov kan udvikle sig, så må de mekanismer, som reproducerer de gamle behov, først afskaffes. For at mekanismerne kan afskaffes, må der først være behov for at afskaffe dem. Det er denne ringslutning, vi sidder fast i, og jeg ved ikke, hvordan vi skal komme ud af den.«

Den største vanskelighed vedrører ikke kun forholdet mellem teori og praksis. Det er overgangen fra det gamle til det nye. Det er den proces, som utopierne springer over. Marcuse forestiller sig andre steder kunsten som den åbning, der 'udfordrer virkelighedens monopol på at definere det virkelige'. De gamle utopier kan ses som kunstværker. De viser en anden orden og udstiller dermed det bestående samfunds foreløbige karakter. Det hele kunne være anderledes.

3.

Flere intellektuelle er nu begyndt at efterlyse utopier. Ikke fordi de ønsker et nyt samfund realiseret fra bunden, men fordi den kritiske kultur degenererer, og den politiske offentlighed reduceres til forum for optimering af selvudfoldelse, efter det liberale, markedsbaserede, nationalstatslige demokrati har udviklet et monopol på at definere det gode samfund. De gamle utopier var umulige samfund, men de udfordrede de mulige samfund til at legitimere sig selv. Det samme gjaldt den virkelig eksisterende kommunisme, der viste sig som terrorregimer i Sovjetunionen, Asien og Østeuropa, men der som trussel var en aktiv faktor i etableringen af det velfærdsstatslige sikkerhedsnet. De vestlige demokratier legitimerer ikke længere sig selv over for konkurrerende alternativer, men hoverer i fravær af andre muligheder.

Som Francis Fukuyama i 1989 konstaterede: Der er opstået konsensus om det liberale demokrati som den rigtige styringsform, efterhånden som det arvelige monarki, fascismen og kommunismen er elimineret som rivaler:

»Det liberale demokrati fremtræder som slutpunktet for 'den menneskelige ideologiske evolution' og 'den endelige menneskelige regeringsform', og som

Rune Lykkeberg er journalist og weekendredaktør på Dagbladet Information.

Vil du læse mere om utopier? Rune Lykkeberg anbefaler:

- Thomas Mores Utopia: »Den er elegant turneret og så klart tænkt, at både den konkrete utopi og utopigenrens funktion træder klart frem«.
- G. W. F. Hegels Retsfilosofi (udkom på dansk i 2004): »Fordi det er en kritik af den utopiske tanke overhovedet«.
- John Rawls En teori om retfærdighed: »Fordi det er et eksempel på, at man kan tænke et udfordrende universalperspektiv, som slet ikke er utopisk«.

sådan udgør det 'historiens afslutning'. Mens tidligere tiders regeringsformer var kendetegnet ved alvorlige fejl og ufornuftige elementer, synes det liberale demokrati frigjort fra så fundamentale indre modsætninger.«

4.

Utopien fungerede engang som udstilling af fundamentale modsætninger i det bestående samfund eller som socialistisk anskueliggørelse af lyksalighederne i samfund uden privat ejendomsret. Men efter Murens fald synes utopien at betegne en magtstrategi. Der gives ikke længere radikale utopier imod kapitalismen eller det vestlige demokrati. Men den militære udbredelse af det vestlige demokrati og de frie markeder til resten af kloden er utopiske projekter. Drømmen om en dominoeffekt i Mellemøsten baserer sig på den samme tanke som den utopi, der betragter forkerte og perverse vaner som fejl, der skal skaffes af

Utopien er ikke død. Det sted, der kan blive ved med at tilbyde naturressourcer til vores forbrug, findes ikke.

vejen, så overensstemmelsen mellem vestens model, naturens orden og fornuften træder frem. De anderledes sociale normer og organiseringer betragtes som middelalderlige reminiscenser. Som den engelske konservative iagttagelse John Gray skriver:

»Vestlige samfund er styret af troen på, at modernitet er én bestemt tilstand; det samme over hele verden og altid godgørende. Efterhånden som samfundene bliver moderne, skulle de ifølge denne tro også blive mere ens. På samme tid bliver de bedre. Det at være moderne betyder, at man virkeliggør vores værdier.«

Gray sammenligner den militante udbredelse af vores værdier med tidligere tiders totalitarismer. Dette projekt baserer sig på den antagelse, som Marcuse skitserede: Enhver forandring af det menneskelige miljø er mulig. Det er ikke tilfældigt, at den amerikanske verdensorden forstyrres af attentater, som påberåber sig lokale religioner, stammeforhold eller nationalisme. De elementer i den sociale virkelighed, som det utopiske projekt udelukkende ser som forhindringer, bliver brugt som slogans for modstanden. Det er ikke kun konflikter mellem forestillinger om det gode samfund. Mellem idealer. Konflikterne er båret af kamp om knappe ressourcer, magtalliancer og interesser. Men Vesten identificerer sig som 'moderne', og modstanderne betjener sig af lokalpatriotiske modbilleder. Konflikten bliver reproduceret som et opgør mellem de civiliserede og barbarerne. Og den lokale kultur endnu gang fremstillet som forhindring for civilisation.

5.

Francis Fukuyamas seneste bog, State Building, er en refleksion over denne destruktive konfliktstruktur. Den handler ikke om at udbrede universalmodellen, men om at etablere stater i den tredje verden. Den er et opgør med den nyliberalistiske Washington-konsensus, der dikterede frie markeder og små stater over hele kloden. Nu anbefaler Fukuyama en dialogisk tilgang til de eksisterende og konstruktive strukturer i den tredje verdens lande: Man skal arbejde i overensstemmelse med lokal praksis. Han bruger Danmark som metafor for det ideelle samfund:

»Vores problem er ikke mentalt: Vi ved godt, hvordan disse lande adskiller sig fra Danmark, og hvordan Danmark ser ud. Problemet er, at vi ikke har de politiske midler til at nå frem til denne position.«

Den kritiske position vil ikke længere producere utopier, men derimod afsløre den vestlige verdens forbrugscyklus og aggressive universalisme som utopisk. Marcuse tog fejl i 1968: Utopien er ikke død. NASA offentliggjorde i 2005 en prognose, der forudså, at jordens gennemsnitstemperatur kunne stige med op til tre grader celsius inden for ti år. Der er større og større efterspørgsel på de stadig mere begrænsede oliereserver. Andre analyser indikerer, at Golfstrømmen kunne vende. Eksemplerne på overbelastningen af vores naturgrundlag er legio. Det sted, der kan blive ved med at tilbyde naturressourcer til vores forbrug, findes ikke.

Det kritiske arbejde vil ikke bryde det vestlige demokrati ned eller afsløre vores samfund som 'totalitære' eller 'fascistiske'. Som den tyske filosof Jürgen Habermas kan man som kritiker i dag kontrastere politik som fremtidssikring af selvedfoldelse som forbrug med et ideal om en politisk offentlighed, hvor privatpersoner træder frem som borgere for at løse almene problemer. Habermas betegner den herredømmefri diskurs som en idealtilstand, der netop ikke er utopisk forlagt til en ukendt ø. Den er en radikalisering af det, vi moderne traditionelt er enige om. Det er ikke så æstetisk besættende som utopier, det starter ikke nye ungdomsbevægelser. Men det er her, behovene kan påvirkes og reformeres.

I et essay om sin forgænger på Frankfurterskolen, Herbert Marcuse, anfører Habermas den diskursive reform af behovene som det afgørende moment i Marcuses tænkning. Man genkender sig selv og sit liv på en måde, man ikke er vant til:

»Det drejer sig om radikale genfortolkninger af de menneskelige behov og om det diagnostiske spørgsmål, om befolkningen, når de ser deres egne behov i disse analyser, virkelig genkender det, de gerne vil have.«. ▲